PEDAGOGIKA YO‘NALISHI TALABALARINING EMOTSIONAL INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMI VA PEDAGOGIK SHARTLARI

UO‘K: 378.147:159.942

Tashbayeva Ugilshod Abduvaxidovna

Boshlang’ich ta’lim kafedrasi katta o’qituvchisi,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya. *Maqolada pedagogika yo‘nalishi talabalarining emotsional intellektini rivojlantirishning metodik asoslari yoritilgan: rivojlantirish modeli, sakkiz usuldan iborat metodik tizim, uni besh bosqichda qo‘llash tartibi hamda dastur samaradorligini ta’minlovchi o‘n ikki pedagogik shart asoslab berilgan. Natijalardan bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishda foydalanish mumkin.*

Kalit so‘zlar: *emotsional intellekt, pedagogik ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, rivojlantirish modeli, metodik tizim, pedagogik shartlar, refleksiya.*

Аннотация. *В статье рассмотрены методические основы развития эмоционального интеллекта студентов педагогических направлений: модель развития, система из восьми методов, пятиэтапный порядок их применения и двенадцать педагогических условий реализации программы. Результаты могут быть использованы для повышения профессиональной компетентности будущих учителей.*

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, педагогическое образование, будущий учитель, модель развития, методическая система, педагогические условия, рефлексия.*

Annotation. *The article examines the methodological foundations for developing the emotional intelligence of pedagogical students: a development*

model, a system of eight methods, a five-stage procedure for applying them, and twelve pedagogical conditions for implementing the program. The results can be used to strengthen the professional competence of future teachers.

Keywords: *emotional intelligence, teacher education, future teacher, development model, methodological system, pedagogical conditions, reflection.*

KIRISH

Oliy pedagogik ta’limga qo‘yilayotgan zamonaviy talablar bo‘lajak o‘qituvchidan nafaqat chuqur predmet bilimini, balki o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, o‘quvchilarning hissiy holatini tushunish hamda samarali pedagogik muloqot o‘rnata olish qobiliyatini ham taqozo etadi. O‘qituvchining ijtimoiy-emotsional kompetentligi o‘quvchilar va sinf muhiti natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan [1]. Shu bois talabalarning emotsional intellektini (EI) rivojlantirish kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun [2] hamda pedagogik ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan me’yoriy hujjatlar [3] bilan belgilangan sifatli pedagog kadrlar tayyorlash vazifalariga mos keladi. Shu bilan birga, oliy ta’lim muassasalarida EI ni rivojlantirishga maktabgacha va maktab ta’limiga nisbatan kamroq e’tibor qaratilmoqda. Tahlillar EI yuqori talabalarning stressni samaraliroq boshqarishini, o‘quv motivatsiyasini uzoq muddat saqlab turishini, tengdoshlari va o‘qituvchilar bilan muloqotga osonroq kirishishini hamda kasbiy faoliyatga tezroq moslashishini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi — pedagogika yo‘nalishi talabalari emotsional intellektini rivojlantirishning modeli, metodik tizimi va pedagogik shartlarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

“Emotsional intellekt” atamasi 1990-yilda P. Salovey va J. Mayer tomonidan ilmiy muomalaga kiritilib, shaxsning o‘z va o‘zgalar hissiyotlarini anglash, boshqarish hamda ijtimoiy munosabatlarda hissiy axborotdan samarali foydalanish qobiliyati sifatida ta’riflangan [4]. D. Goleman EI ni hayotiy va kasbiy

muvaffaqiyatning muhim omili deb hisoblab, uni besh komponentga — o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ichki motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko‘nikmalarga ajratgan [5]; R. Bar-On esa ijtimoiy-emotsional modelni taklif etgan [6]. L.S. Vigotskiy hissiyotlarni ijtimoiy munosabatlar mahsuli sifatida talqin qilib, hissiyot va intellekt birligi g‘oyasini ilgari surgan [7]. Mavjud tadqiqotlarda ma’ruza, seminar kabi an’anaviy usullar nazariy bilimlarni o‘zlashtirishda foydali bo‘lsa-da, EI ni rivojlantirishga ta’siri cheklangani, interaktiv va raqamli vositalar esa bu cheklovni yengishga yordam berishi qayd etiladi; shu sababli ikkala yondashuvni uyg‘unlashtirish muhim hisoblanadi.

Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, modellashtirish va pedagogik ta’lim yo‘nalishi bakalavr dasturlari mazmunini kontent-tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Kontent-tahlil natijasida o‘quv dasturlari va baholash vositalarida o‘z va o‘zgalar his-tuyg‘ularini aniqlash hamda boshqarishni rivojlantiruvchi materiallar mavjud bo‘lsa-da, EI tushunchalari tizimlashtirilmagani va topshiriqlar har doim ham EI ni rivojlantirishga yo‘naltirilmagani aniqlandi. Bu yaxlit metodik tizimni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Rivojlantirish modeli. Ishlab chiqilgan model maqsad, mazmun, metodologik, tashkiliy-faoliyatli, pedagogik shartlar va natija bloklaridan iborat. Maqsad bloki bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi va shaxsiy kamolotini ta’minlashga yo‘naltirilgan. Mazmun bloki to‘rt komponentni — o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, ijtimoiy sezgirlik va munosabatlarni boshqarishni qamrab oladi. Metodologik blok kompetentlik, tizimli-faoliyatli, aksiologik va madaniy yondashuvlarga tayanadi. Tashkiliy-faoliyatli blok integrativ metodlarni (rolli o‘yinlar, keys-stadi) joriy etish, maxsus treninglar, ijtimoiy-ma’rifiy loyihalar hamda individual va guruhli refleksiya yo‘nalishlarida amalga oshiriladi. Natija bloki hissiyotlarini ongli boshqara oladigan, o‘quvchilar bilan samarali muloqot qiladigan, pedagogik nizolarni konstruktiv hal etadigan va stressbardosh o‘qituvchi shaxsini nazarda tutadi.

2. Metodik tizim. Adabiyotlar tahlili va amaliy tajriba asosida EI ni

rivojlantirishning sakkiz usuli tizimlashtirildi: 1) refleksiv o‘z-o‘zini anglash mashqlari va emotsional kundalik yuritish (hissiyotlar P. Ekmanning bazaviy hissiyotlar tasnifi bo‘yicha nomlanadi [8]); 2) empatik tinglash va perspektiv almashish mashqlari, ular K. Rogersning shaxsga yo‘naltirilgan yondashuviga asoslanadi [9]; 3) mindfulness asosidagi sakkiz haftalik dastur; 4) rolli o‘yinlar va pedagogik simulyatsiyalar, ularning nazariy asosi A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasidir [10]; 5) J. Gross jarayoniy modeliga asoslangan kognitiv qayta baholash texnikasi [11]; 6) guruhli treninglar va ijtimoiy-emotsional o‘rganish (SEL) dasturlari — 213 ta dasturni qamragan meta-tahlilda maqsadli SEL dasturlari o‘zlashtirishni o‘rtacha 11 percentil punktga oshirgani aniqlangan [12]; 7) nafas olish mashqlari va progressiv muskul bo‘shashtirish; 8) mobil ilovalar va virtual reallik trenajerlari, ular yuzma-yuz mashg‘ulotlarni almashtirmasdan, aralash (blended) shaklda to‘ldiradi. Masalan, kognitiv qayta baholash vaziyat — avtomatik fikr — oqibat — fikrni tanqidiy tekshirish — muqobil izoh ketma-ketligida bajariladi; qiyin vaziyatlarda esa “STOP” texnikasi (to‘xtash, chuqur nafas olish, kuzatish, ongli davom etish) qo‘llaniladi.

Usullarni qo‘llash besh bosqichli tartibda taklif etildi. Birinchi bosqichda (2 hafta) talabalarning EI darajasi Bar-On EQ-i 2.0 so‘rovnomasi [6], MSCEIT qobiliyat testi [13] va boshqa metodikalar yordamida diagnostika qilinadi. Ikkinchi bosqichda (1 hafta) har bir talaba uchun individual rivojlanish dasturi tuziladi; bunda bir vaqtning o‘zida ikki-uch EI-komponent ustida ishlash tavsiya etiladi. Uchinchi bosqich (12–16 hafta) asosiy bo‘lib, mashg‘ulotlar haftada ikki marta 90 daqiqadan o‘tkaziladi (kirish — 15, amaliy qism — 60, refleksiya — 15 daqiqa), talaba esa emotsional portfolio yuritadi. To‘rtinchi bosqichda har to‘rt haftada oraliq monitoring o‘tkazilib, zarur bo‘lsa, dasturga tuzatishlar kiritiladi. Beshinchi bosqichda (2 hafta) yakuniy diagnostika o‘tkazilib, natijalar Styudent t-mezoni, Vilkokson mezoni va Koen d ko‘rsatkichi yordamida qiyosiy tahlil qilinadi.

3. Dastur va uni qo‘llashning pedagogik shartlari. Dastur to‘rt moduldan iborat: o‘z hissiyotlarini anglash (emotsional kundalik, hissiyotlarni nomlash); hissiyotlarni boshqarish (nafas olish mashqlari, pozitiv fikrlash treninglari);

empatiya va ijtimoiy ong (rolli o‘yinlar, faol tinglash); munosabatlarni boshqarish (konfliktologik keyslar, jamoaviy loyihalar, “qayta aloqa” mashqlari). EI-metodlari alohida fan sifatida emas, balki psixologik va pedagogik fanlar sikli, xususiy metodikalar, uzluksiz pedagogik amaliyot hamda fakultativ kurslar va darsdan tashqari faoliyat mazmuniga singdirilgan holda qo‘llanadi. Pedagogik amaliyotda bu D. Kolbning tajribaviy o‘rganish sikliga muvofiq tashkil etiladi [14]. Talabaning mustaqil ishi doirasida emotsional kundalik, nafas olish va mindfulness mashqlari natijalari raqamli ta’lim platformalari (Moodle, Google Classroom) orqali elektron portfolioga kiritib boriladi, bu o‘qituvchiga rivojlanish dinamikasini masofadan kuzatish imkonini beradi.

Dastur samaradorligi o‘n ikki o‘zaro bog‘liq pedagogik shartga tayanadi: 1) psixologik jihatdan xavfsiz va ishonchli ta’lim muhiti [9]; 2) tizimli, uzluksiz va bosqichma-bosqich yondashuv; 3) pedagogning yuqori EI-kompetentligi va namunaviy roli [1; 10]; 4) individual-tipologik yondashuv; 5) interaktiv va tajribaviy metodlarning ustuvorligi; 6) nazariya va amaliyot birligi (mikroo‘qitish); 7) fanlararo integratsiya; 8) uzluksiz refleksiv faoliyat; 9) diagnostik monitoring va fidbek tizimi; 10) axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o‘rinli foydalanish; 11) milliy-madaniy kontekstni hisobga olish — emotsional tarbiya masalalarida A. Navoiy, Yusuf Xos Hojib va A. Avloniy asarlari [15–17], “hayo”, “andisha”, “mehr”, “sabr” kabi tushunchalar boy manba bo‘lib xizmat qiladi; 12) ta’lim muassasasi, oila va jamoatchilik hamkorligi. Shartlardan birining e’tibordan chetda qolishi butun tizim samaradorligini pasaytirishi mumkin, shuning uchun ularni kompleks amalga oshirish zarur.

Muhokama. Taklif etilgan tizimning o‘ziga xosligi shundaki, u EI ni yakka usul orqali emas, balki kompleks va integrativ tarzda rivojlantirishni nazarda tutadi. Diagnostika natijalariga tayangan individual dastur, har to‘rt haftalik monitoring va samarasiz usulni almashtirish imkoniyati mashg‘ulotlarni har bir talabaning ehtiyojiga moslashtiradi. EI muntazam mashq qilinmasa zaiflashishi sababli, mashg‘ulotlarning uzluksizligi va doimiy refleksiya dastur muvaffaqiyatining asosiy sharti hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, pedagogika yo‘nalishi talabalarining emotsional intellektini rivojlantirish tasodifiy emas, balki tizimli, uzluksiz va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etilganda samarali bo‘ladi. Ishlab chiqilgan model, sakkiz usulli metodik tizim, uni qo‘llashning besh bosqichli tartibi va o‘n ikki pedagogik shart bo‘lajak o‘qituvchilarda hissiyotlarni boshqarish, empatik muloqot va stressbardoshlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Taklif etilgan tizimning amaliy samaradorligi pedagogik tajriba-sinov orqali tekshiriladi. Amaliy tavsiyalar sifatida pedagogika yo‘nalishi o‘quv dasturlarida EI-komponentlarini aniq belgilash, “Pedagogning emotsional kompetentsiyasi” kabi elektiv kurslarni joriy etish hamda dastur olib boruvchi o‘qituvchilarning o‘z EI-kompetentligini muntazam oshirib borish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jennings P.A., Greenberg M.T. The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes // Review of Educational Research. – 2009. – Vol. 79, No. 1. – P. 491–525.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/-5013007.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2020-yil 27-fevral, PQ-4623-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

4. Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence // Imagination, Cognition and Personality. – 1990. – Vol. 9, No. 3. – P. 185–211.

5. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.

6. Bar-On R., Parker J.D.A. The Handbook of Emotional Intelligence. – San Francisco: Jossey-Bass, 2000. – 544 p.

7. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva: Pedagogika-Press, 1999. – 536 s.

8. Ekman P. Emotions Revealed. – New York: Times Books, 2003. – 304 p.

9. Rogers C.R. Freedom to Learn. – Columbus: Merrill, 1969. – 358 p.

10. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986. – 617 p.

11. Gross J.J. Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences // Psychophysiology. – 2002. – Vol. 39, No. 3. – P. 281–291.

12. Durlak J.A., Weissberg R.P., Dymnicki A.B., Taylor R.D., Schellinger K.B. The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis // Child Development. – 2011. – Vol. 82, No. 1. – P. 405–432.

13. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT): User's Manual. – Toronto: Multi-Health Systems, 2002. – 151 p.

14. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1984. – 256 p.

15. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – 352 b.

16. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – Toshkent: Fan, 1971. – 964 b.

17. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.